VANG VANDMØLLE

RUTSKER
BORNHOLM

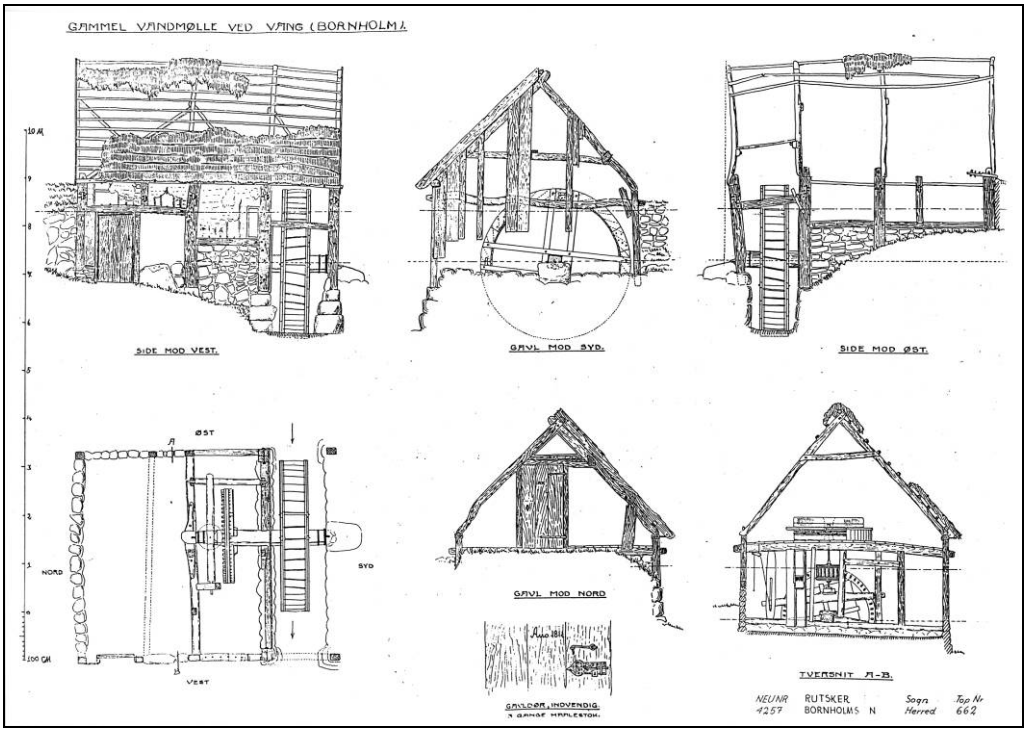

Opmåling af K. Thorsen 1928

Bevaring af vandmøllen

En analyse

1900-2010

NIELS-HOLGER LARSEN
2010

Indledning

Denne redegørelse er udarbejdet for Kulturarvsstyrelsen efter anmodning fra ejeren af Vang Vandmølle Foreningen Bornholm.
Kulturarvsstyrelsen har efterfølgende bedt om en historisk redegørelse for vandmøllen, en analyse af møllens tilstand og endelig forslag til en restaurering.

Den historiske redegørelse findes i en selvstændig rapport. Nærværende rapport omhandler møllens bevaring, dens restaureringer og tilstanden i dag. I en tredje rapport behandles spørgsmålet om møllen fremtid og akutte istandsættelser.

Vang vandmølle blev bygningsfredet i 1959, og har siden da forpligtiger ejerne til at bevare møllen og holde den tæt på tag og fag.

Set i aktualitetens lys, hvor Kulturarvsstyrelsen i de kommende år skal give samtlige bygningsfredninger en kritisk vurdering, vil der i denne rapport blive gjort et forsøg på dette.

Der er ikke – så vidt vides – stillet spørgsmålstegn ved fredningen og bevaringen af Vang vandmølle – tværtimod. Der har fra starten været stor interesse for en bevaring, fulgt op af både aktivitet og økonomisk støtte. Dette er der gjort nærmere rede for i den rapport om vandmøllens historie og bevaring, som sammen med nærværende rapport danner grundlag for at følge op på vandmøllen fortsatte bevaring.

Der er, som berørt i rapporten om møllen historie og bevaring, grund til at se kritisk på de hidtidige restaureringer med det formål at justere og rette op på fortidens misforståelser i kommende istandsættelser.

Bygningsfredningen omhandler og beskytter alene møllebygningen, men ligesom der til en vindmølle kræves vind, så skal der til en vandmølle skaffes vand. Vinden kan vi ikke bestemme over, men det kan vi for vandets vedkommende, selvom det kan være vanskeligt og omkostningsfuldt.

For Vang vandmølles vedkommende er der i de sidste 40 år gjort flere forsøg på at lede vandet til møllen, men det er ikke nemt, og endnu ikke lykkedes som det bør være. Dels har naturforholdene ændret sig siden Ringebækken i 1800tallet gav vand til møllen, dels har naturkræfterne med den vekslende vandtilførsel været vanskelig at tæmme.

Et kulturmiljøprojekt, hvor hele anlægget af mølledamme, stigborde og vandmøllen blev forsøgt sammenkædet og gjort funktionsdygtigt som oprindeligt, slog delvis fejl – dog ikke mere end at der fortsat er god grund til og mulighed for at genoptage forsøget.

En beskyttelse af kulturmiljøet som helhed – fra mølledam til Ringebækkens udløb i skovkanten – det vil på mange måder være hensigtsmæssigt – dette sættes derfor til overvejelse.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

Hvorfor og hvordan blev vandmøllen bevaret

Fra en artikel i Bornholms Tidende 2. juli 1944 – formentlig skrevet af arkitekt K. Thorsen, der i 1928 opmålte møllen og forestod istandsættelsen - ved vi følgende, citeret fra artiklen:

”Det var ved det 6. danske Hjemstavnsstævne, der afholdtes paa Bornholm i Dagene 1.-5. August 1928, at et mindre Selskab af Deltagere paa Stævnets 4. Dag gjorde Holdt ved den daværende Mølleruin for at drøfte dens Restaurering og Fredning. Saavidt huskes var det kaptajn E.S. Koefoed, Sandvig, der var tankens fader, og fik udelt Tilslutning fra amtmand Koefoed, Rektor Koefoed, Lektor Lind, Amtsbogholder Hagemann, Arkitekt Thorsen og flere af de fremmødte. Resultatet blev, at den gamle Mølle i Efteraaret samme Aar blev grundigt istandsat ved Haandværkerne Brødrene Lind i Hasle og under tilsyn af Arkitekt Thorsens Ledelse og Tilsyn. Midlerne stilledes til raadighed af Foreningen Bornholm (Formand Rektor Koefoed) og Nationalforeningen Bornholm i København.

I øvrigt var Interessen for denne Vandmølle og flere andre saadanne paa Bornholm øget ved en kronikserie i Bornholms Tidende i 1923, hvor K. Thorsen beskrev de historiske og kulturelt interessante bornholmske Vandmøller. Og Vandmøllen ved Vang maatte særlig vække Opmærksomhed, som den laa paa en af Nordlandets vigtigste Turisruter.

Forinden Restaureringen blev begyndt, foretog K.Thorsen en opmaaling og Aftegning af Vang-Vandmøllen, som de laa i Ruin, da mange Enkjeltheder saavel ved Huset som Mølleværket i deres Blottethed var nemme at iagttage. Tegningen, der siden erhvervedes af dansk Folkemuseum (Nationalmuseets 3. Afdeling), ledsagedes af en beskrivelse, hvori det bla.a. hedder:

”I bygningsteknisk Henseende har Vandmøllen ved Vang adskilligt af Interesse. Nordre Gavl vender mod Kørevejen, der ved opfyldning er anlagt i Højde med Mølleloftet. Bekvemt har det da været at føre Sækken fra vognen ind til den paa Loftet anbragte Kværn. Fra Kørevejen fører en Gangsti ned til Indgangsdøren paa Husets vestside. Terrænet skraaner stærkt fra Vejen til Vandløbet, den lille Bæk, der kommende fra Ringedalen bærer navnet Ringebækken.

Byggematerialet i Møllehusets Vægge er en Blanding af kampesten og Bindingsværk med dels lerklinede og dels kampestenssatte Felter. Søndre gavl med det store Vandhjul (3 Meter i Diameter) er bræddebeklædt. Nordre gavl er for Spidsgavlens Vedkommende lerklinet, medens Undergavlen er Granit fuget i ler. Hele tagdækningen – Straatag med Rygning af Lyng og græstørv – er saa godt som borte, Spærreværk og Lægter staar næsten overalt blottet.

Vandmøllen er overalt anlagt som en saakaldt Overfaldsmølle. Det vil sige, at vandet har virket paa det store Drivhjul ovenfra. Fra Dæmningen, der er et stykke ovenfor Møllen, opsamledes Bækvandet, førte en Rende, gennem et Hul i Straataget, hen over Hjulet, hvor vandet strømmede ned over dets ydre, vestre Side og ved sin Tyngde samt Strømkraft drejede Hjulet rundt. Ved Møller med Underfaldsdrift er det Strømmen i selved Aaen, eller i en tildannet rende, der langs Hjulets Underside virker dettes Rotering.” Saavidt Beskrivelsen.

Her skal opfriskes en lille, oplevet Historie. Da nævnte Opmaaling fandt Sted, kom en ung mand, tysk Turist, for at se vandmøllen. Han præsenterede sig som Jurist og Møllersøn og udtalte Forbavselse over, at en slig kulturhistorisk Bygning i saa smukke Omgivelser fik Lov til at forfalde og ødelægges. Det vilde ikke ske i hans Fædreland. Situationen kunde have været ret beskæmmende for den, der maatte høre og erkende Rigtigheden af den fremmedes kritik, saafremt Møllens Redning ikke havde været en kendsgerning. Nu kunne han svare, at saadan gik det heller ikke i Danmark, thi Vandmøllen skulde netop grundigt sættes i Stand, en oplysning, der vakte Glæde. …..”

Artiklen fortsætter med oplysninger om ejere m.v.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

Det er værd at lægge mærke til personkredsen, der besøgte Vang vandmølle. Det var alle folk, som var engageret i Bornholms kulturhistorie, og de har sikkert alle været medlem af Foreningen Bornholm eller Nationalforeningen Bornholm, som netop støttede opmåling og istandsættelse af møllen.
Nogle steder er det anført, at Foreningen Bornholm lod vandmøllen frede i 1927 og at de bekostede istandsættelsen med 600 kr. – det skal nok rettelig være 1928, ifølge forskellige sikre kilder, og i Bornholms Tidende omtales istandsættelsen 14. oktober 1928 som fuldført.

Det nævnes også at møllen blev fredet, men det var ikke efter bygningsfredningsloven fra 1918. Vang vandmølle blev først bygningsfredet 1959. Datidens begreb ”fredning” skal opfattes på en anden måde – en sikring ved aftaler og evt. tinglyste deklarationer.
Foreningen Bornholm var netop meget aktiv med at sikre naturområder og bygninger – der står i formålsparagraffen:

Foreningens formål er at styrke, vække og udbrede interessen for de naturskønne og historisk mindeværdige steder og bygninger på Bornholm, og særlig at søge sådanne steder fredlyste, bevarede og gjort almen tilgængelige for befolkningen samt at forebygge, at de kommer i udlændinges eje.

For at opfylde dette formål erhvervede foreningen ofte områder og bygninger. Foreningen købte således de tre stubmøller, og senere Vang Vandmølle i 1969. Svaneke stubmølle blev erhvervet i 1928, den er senere overgivet til Byforeningen Svanekes venner, men de tre øvrige møller er fortsat i foreningens eje.

Bygningsfredningen foregik den gang på en anden måde, og det var faktisk så sent som 1950erne, at der blev fredet møller på Bornholm.
Indtil da havde bevaring og istandsættelser været i ”private” hænder som Foreningen Bornholm.

Selvom arkitekt K. Thorsen var en meget kyndig bygningshistoriker og bygningsarkæolog, der så mange detaljer, så skete restaureringerne måske ikke helt, som vi i dag vil gøre det, men vi skal være glade og tilfredse med indsatsen den gang. (se Bornholmske Samlinger 2006).

Hvad angår fredning af vand- og vindmøller på Bornholm, så er det ubetinget ingeniør Anders Jespersens fortjeneste. Han gennemførte i 1956-1958 det vi i dag vil kalde for en ”temagennemgang” på forbilledlig vis med en grundig rapport, som stort set danner grundlag for alle fredninger af møller på Bornholm. Medens Anders Jespersen – Nationalmuseets Mølleudvalg - ”ventede” på en fredning, blev der tinglyst bevaringsdeklarationer, hvor de høringsberettige var Nationalmuseets Mølleudvalg, Fredningsnævnet og Bornholm Museum. Flere deklarationer gælder stadig, men de fleste er afløst af bygningsfredninger – uden af Jespersens deklarationer i øvrigt er blevet slettet. Det gælder vist også mange andre steder i Danmark.

Vang Vandmølle var også med på den liste over fredningsforslag, som Anders Jespersens kom med i 1958. Der var den gang kun tre relevante vandmøller at frede: Slusegårds vandmølle i Pedersker, Aagårds vandmølle i Aaker, begge med underfaldshjul på sydlandets flade terræn, og den tredje - Vang vandmølle med overfaldshjul på det skrånende terræn på nordvestlandets klippelandskab. Jespersen anbefalede Slusegård og Vang, hvorved begge typer blev repræsenteret – og de blev begge fredet i 1959-1960.

Nedenfor gengives Anders Jespersens indstilling fra 1956 om Vang Vandmølle.

DK-451-Vang Mølle-MB 5033

ANDERS JESPERSEN

49, SKOLEBAKKEN
VIRUM, DENMARK
TEL. (01) 84 57 89

Rutsker Sogn,

Bornholms Amt.

09-12-56

Topografi: Møllen ligger paa en stejl skrænt mod kysten lige syd for fiskerlejet Vang. Beliggenheden er overordentlig smuk, men kan med tiden blive truet af sommerhusudstykninger, hvilket bør forhindres ved en naturfredning. Der er ingen skilte, som kan lede den besøgende til møllen, men stien til Ringedalen og Johns Kapel passerer møllen.

Hvorledes møllen i tidligere tid har faaet vand er i dag en gaade. Sommeren igennem er der ikke en draabe vand. Muligt kunne vand tilledes fra en anden bæk, eller det forhaandenværende vand samles i en dam, saa møllen kunne køre lejlighedsvis.

Bygning: Selve møllebygningen er af samme type, som de fleste bornholmske vandmøller. Den var i 1946 (se fot.) i en kummerlig tilstand, men i 1956 (se fot.) var bygningen dog i betydelig bedre stand, og bygningen var nu lukket, saa fortsat hærværk i det indre kan undgaas.

Gangtøj m.v.: Møllens mekaniske dele er for saa vidt intakte, dog mangler kværnens ringkar og hovet. Møllen har det sidste existerende overfaldshjul paa Bornholm.

Ejendemsforhold: Det er oplyst overfor mig, at møllens ejer er en fisker, Hr. Finne, som bor ca 70 m nord for møllen. Hos Hr. Finne kan nøglen til møllen laanes, vistnok uden gebyr. Det oplyses videre, at der er tinglyst en fredningsdeklaration med Foreningen Bornholm som paataleberettiget. Foreningen har hidtil vedligeholdt møllen.

Indstilling: Det maa anses for gavnligt for møllens fortsatte bevarelse, om den kunne istandsættes og igangsættes. En istandsættelse vil koste omtrent som paa Slusegaarden, idet dog bygningen er noget bedre, end Slusegaardens bygning var. Hvis der ellers kunne skaffes vand, ville møllen formentlig kunne sættes i stand og igang for ca 10 000.- (heri medregnet opmaaling).

Herefter bør der ved entreindtægt (evt. salg af tegninger) kunne skaffes ca.500 kr om aaret, hvilket skønnes tilstrækkeligt til at holde møllen ved magt fremover.

Driften tænkes ordnet ved at overtale en lokal og historisk interesseret farmer til at lade lidt korn formale paa møllen, naar man engang imellem har samlet vand nok hertil (!) Herved undgaar man at møllen paany synker hen.

En rekognosering bør foretages for at godtgøre, hvorledes man kan skaffe, evt. gemme vandet.

Program: rekognosering,
fredning,
opmaaling,
istandsættelse.

anders jespersen.

Ingeniør M.af I.

5

Anders Jespersen stiller et klart program op:

- *Rekognoscering – for at få svar på vandtilførslen.*
- *Fredning – sikring.*
- *Opmåling – som grundlag for en istandsættelse – (Jespersen har måske ikke kendt opmålingen fra 1928- og Jespersen ønskede sig en del andre oplysninger, samt en opdateret situation).*
- *Istandsættelse – især af mølleværket.*

Det lykkedes alt sammen i løbet af godt 10 år.

1972 blev der ledt vand til møllen fra Ringebækken – møllen fungerede da med nyt vandhjul og kværnbesætning.

Fredning

Spørger man i dag, om vandmøllen fortsat er værdig til en fredning – vil svaret nok blive *ja*.

På baggrund af Anders Jespersens temagennemgang og forslag til fredning, var fredningen velovervejet og bestemt rimelig, idet der kun er fredet to af øens tre bevarede vandmøller.

Spørger man om møllen ville have blive fredet, hvis den havde været i den tilstand, som den var i 1928 – vil svaret nok blive *nej*. Den var nærmest en ruin - men det var den ikke i 1956.

I en nutidig vurdering skal man se nøjere på de autentiske værdier, og kvaliteten, ”rigtigheden” af de istandsættelser, der er foretaget.
Dette blev – formentlig – første gang gjort ved møllebygger John Jensens gennemgang i 1987, hvor flere ting blev kritiseret ud fra en møllebyggerteknisk synsvinkel.

En kritisk gennemgang – med det materiale vi nu har – vil blive gjort i det følgende.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

6

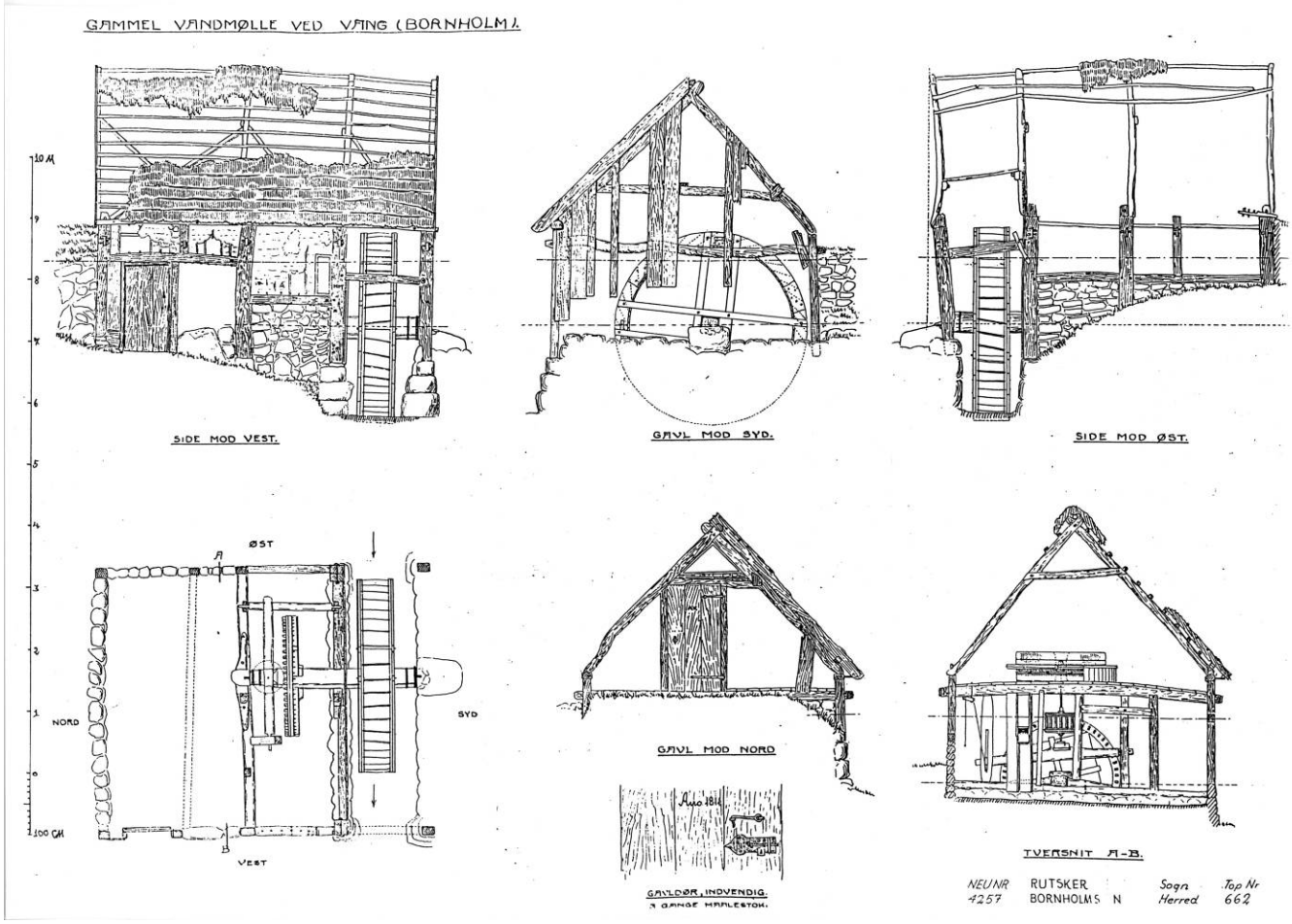

Opmåling af arkitekt K. Thorsen 1928 – til Nationalmuseet, hvor den nu findes. Med tegningen fulgte en beskrivelse, hvorfra afsnit om materialer lød:

"… Byggematerialet i Møllehusets Vægge er en Blanding af kampesten og Bindingsværk med dels lerklinede og dels kampestenssatte Felter. Søndre gavl med det store Vandhjul (3 Meter i Diameter) er bræddebeklædt. Nordre gavl er for Spidsgavlens Vedkommende lerklinet, medens Undergavlen er Granit fuget i ler. Hele tagdækningen – Straatag med Rygning af Lyng og græstørv – er saa godt som borte, Spærreværk og Lægter staar næsten overalt blottet…."

Med kendskab til K. Thorsens opmålinger skal man være lidt opmærksom, idet Thorsen somme tider rekonstruerede ting på sine opmålinger.

Thorsen har dog her været ret nøgtern og har observeret mange små detaljer, som bekræfter, at den efterfølgende istandsættelse, der "kun" omfattede selve bygningen, og ikke vandhjul med mølleværk, var korrekt – næsten.
Vi ved ikke hvor langt tilbage Thorsen har kendt møllen, og om han kendt de ældste fotos. Det er sandsynligt at han har kendt møllen, idet Thorsen var født i Hasle, hvor han blev udlært tømrer. Han samarbejdede i en del år og netop i 1920erne med Nationalmuseet, og var datidens mest aktive bygningshistoriker. (Omtalt i Bornholmske Samlinger 2006).

At opmålingen er nøje bekræftes at en lille serie samtidige fotos, som gengives nedenfor.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

7

Fotograf Kjøllers fotografier omkring 1927. - 13x 18 cm glasplader findes Bornholms Museum.

Sammenligner man disse fotos med K. Thorsen opmåling ser Thorsens opmåling rimelig nøjagtig ud.

Fotografierne er måske taget noget tidligere end opmålingen, idet Thorsen ikke har tegnet en tagrem – lejd – på bagsiden – den ses på fotoet, og der er lerklinede tavl over løsholterne.

Små detaljer er med:

- Tømmernummerering på bagsiden.
- Indskåret HM på en stolpe til vandgraven på forsiden.
- Spor efter støjlehuller i gavlspær mod nord.
- En ”karm” i trekanten over indgangsdøren – har der været et vindue?
- AK udvendig på døren, og Anno 1811 (sidder nu bevaret indvendig på en stump bræt)

Omkring kværnstenene er der tegnet rester af et rund ringkar – det ser ikke helt rigtigt ud, men det væsentlige er, at hvis der har været rester af et ringkar – så har det været rundt, der efter sigende skulle være en ældre form end det ottekantede.
Der er ingen tvivl om at de kværnsten, der ligger der i dag er de der lå der i 1928.

Vippearmen til regulering af ”broen” er interessant – har det været sådan?

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

8

Omkring 1900
Det ældst kendte foto

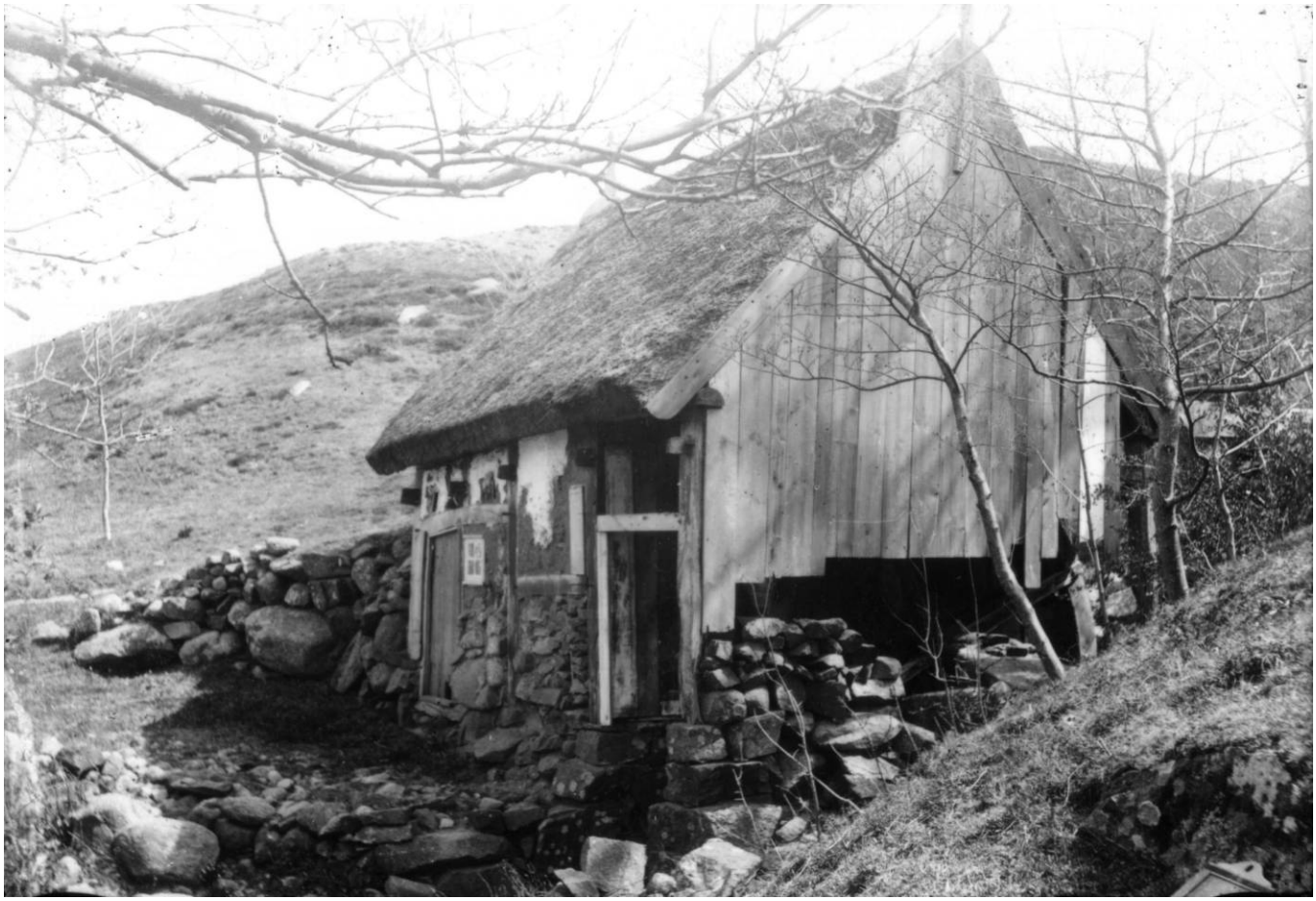

Vang vandmølle i omkring 1900.
Foto: Kjøller, Bornholms Museum.13x18 glasplade nr. 2109.

- Taget synes nytækket og gavlen forholdsvis nylig beklædt. Et halmtag kan godt forgå på godt 20 år, og se yd, som det gjorde i 1928.
- Er det vandrenden til vandhjulet, der anes til højre i billedet? Møllen gik efter sigende af brug i 1902-1905.
- Det lille vindue ved siden af døren var væk, da opmålingen blev udført i 1928 – det bekræftes af de samtidige fotos.
- Den høje smalle lem er placeret ved stolpen – den blev senere flyttet. Bemærk det stensatte tavl under denne lem – der er en smal stribe op ad stolpen. Har der også været en lem – og til hvad? – et snoretræk, som det ses på Slusegårds vandmølle – og til hvad?
- Fraløbet fra vandhjulet er åbent – er senere blevet overdækket.
- Døren sidder i en karm og er indadgående – der er nu udadgående og bredere
- Læg mærke til at der er en ”ekstra” bjælke midt over døroverliggeren – bjælken skal bære kværnstenen, når den skal vendes og billes.

Der er flere forhold, som senere istandsættelser ikke har videreført eller rekonstrueret forkert.
Det illustreres med billedrække i det følgende.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

9

Billedreportage med kommentarer

Udsnit af ovenstående foto fra o. 1900.

Se bemærkningerne ovenfor.

Ca. 1930. udsnit af foto, der viser hele huset. Bornholms Museum.

Taget er nytækket.
Der er ikke vindue ved siden af døren.
Tavlene er lappet.
Den smalle lem er bevaret på sit oprindelige sted, men åben.
Indgangsdøren er indadgående.
Fraløbet står åbent og klart.
Gavlbrædderne er skåret pænt af.
Vandhjulet er miserabelt.

Der er ikke sket væsentlig ændringer – blot er vinduet undladt – det var ikke bevaret i 1928.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

1946
Anders Jespersen.

Anders Jespersen besøgte Bornholm i 1946 for at se på vandmøller – og han tog dette billede af vandmøllen i Vang. Møllen står noget nedslidt på tag og fag.

Bemærk det lille smalle felt i undertavlet af natursten – der sidder et bræt, der har som tidlige nævnt måske været en lem tilsvarende den, der tidligere sad ovenfor.

1953, Erik Pedersen Bornholms Museum.

Erik Pedersen tog flere fotos i 1949 og 1953.

Her ser møllen meget miserabel ud, og helt åben – Erik Pedersen tog da også flere billeder indvendig.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

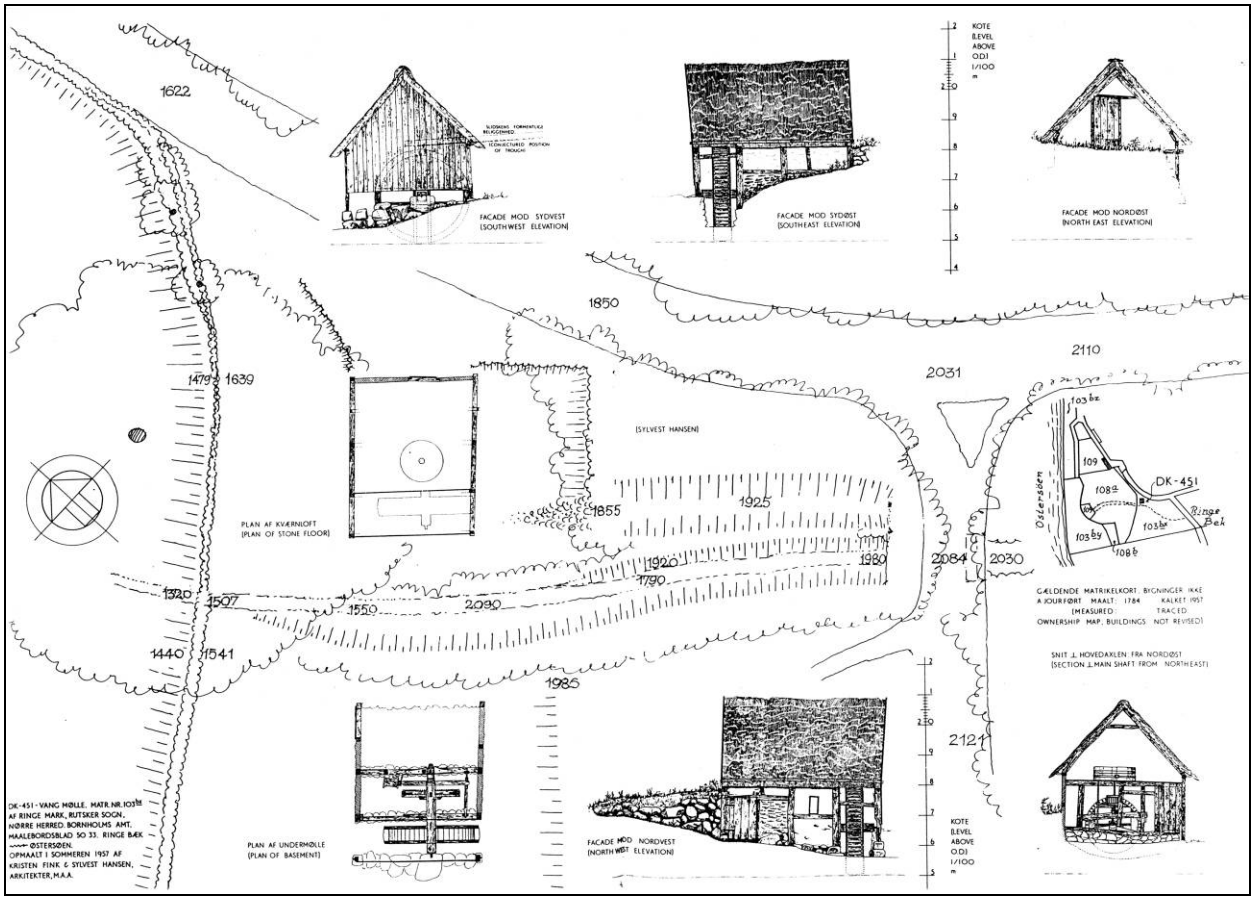

Anders Jespersen fik åbenbart skaffet midler til en opmåling af møllen i 1957.
Da var facaden blevet lukket, som det ses på Jespersens fotos fra 1956 – se nedenfor.

På opmålingen ses ikke noget stigbord – det er altså blevet rekonstrueret, formentlig uden sikkert forlæg.

Jespersen skriver i sin rapport, at det er en gåde, hvorfra vandet er kommet, og i et senere brev fremgår det, at der havde været planer om at der skal pumpes vand op fra havet.

Ved projektet i 1969-1972 lykkedes det at dæmme vand op i den store mølledam, og etablere en opstemning længere nede med et stigbord af beton.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

12

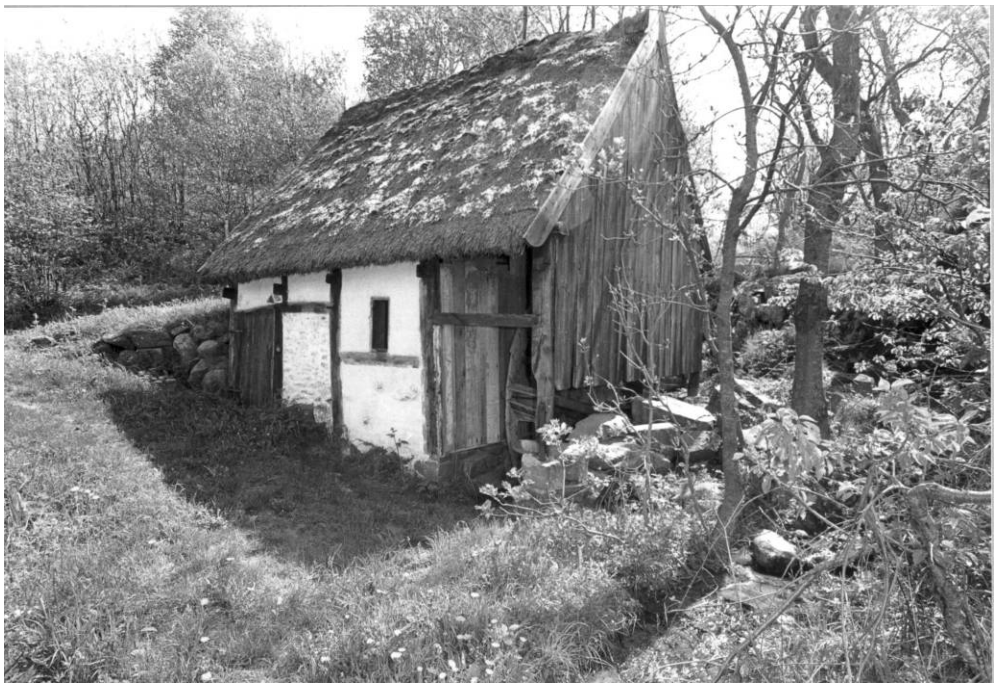

1956, Anders Jespersen Bornholms Museum

Ydervæggene er nu lukket.

Den smalle lem er nu isat midt i overtavlet, og der er lukket over fraløvet fra vandhjulet. Døren er flyttet udenpå tømmeret, og der er ingen egen karm, men er nu udadgående.

1972, Algot. Bornholms Museum.

Karl Finne står foran møllen, som rulle med fra bækken ved indvielse.

Der er nyt stråtag. Der er nyt vandhjul. Der er opbygget en stensætning foran vandhjulet.

Vi ved ikke af hvem der istandsatte bygningen mellem 1953 og 1956, men formentlig har Foreningen Bornholm støttet Karl Finne, der ejede møllen.

Møllen blev fredet i 1959, og Foreningen overtog møllen med et grundstykke i 1969.

Bygningens vestside er efterhånden blevet ”forenklet” og nogle forhold er direkte forkerte, som f.eks. placeringen af den lille lem. Man har formentlig ikke vidst bedre.

Siden 1972 er der ikke sket ændringer på det ydre, bortset fra lidt hævning af terrænet foran møllen.

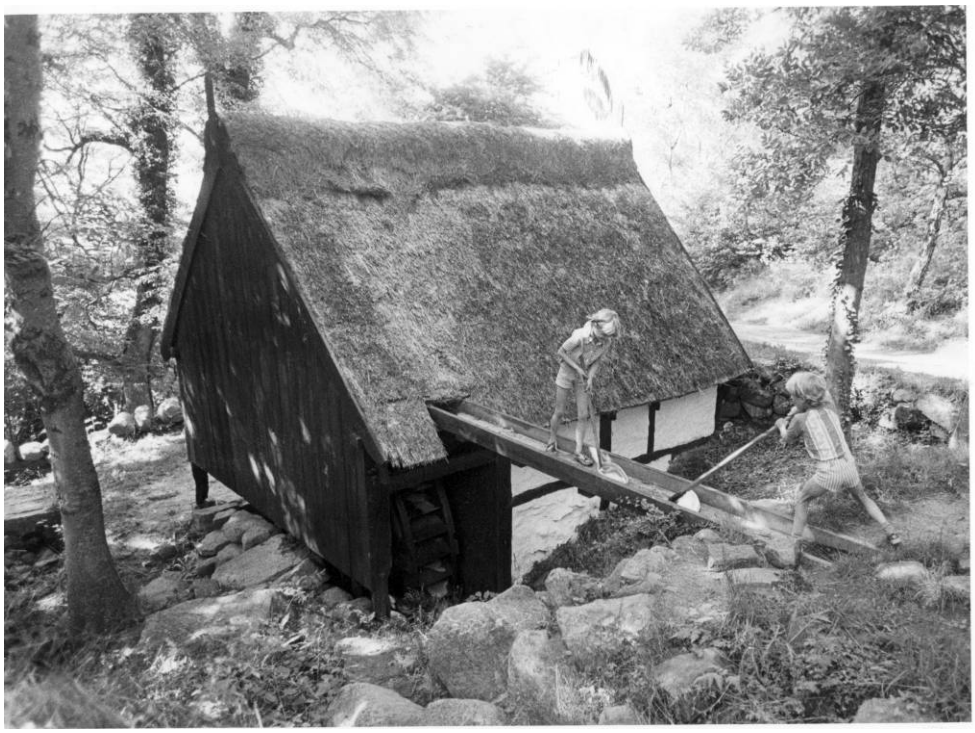

1980.
Bornholms Museum.

Taget er slidt.
Børn leger i vandrenden.

Møllen ser pæn kalket og tjæret ud – formentlig udført af Jørn Uffe Hansen, der førte tilsyn med møllen, som medlem af Foreningen Bornholm.

1987
Bornholms Museum.

Taget blev tækket i 1984 med langhalm af rug, bundet med hasselkæppe og mønnet med lyng – ligger stadig på taget i 2010.
Der er spændt pigtråd ud over vandrenden for at hindre børn i at lege der, og kravle op på taget.

1987 gennemgik møllebygger John Jensen og Niels-Holger Larsen møllen i forbindelse med den i 1987 udgivne rapport om møllerne på Bornholm, udgivet af Bornholms Museum.

Bornholms amtskommune udførte forskellige arbejder med tætning af stigbord og terrænet hen til vandrenden, for at hindre vandet i at løbe neden under.
Møllebygger John Jensen udførte forskellige arbejder med vandhjulet – omtales senere.

1998
Bornholms Museum.

Vandrende er beviklet med pigtråd, og noget nedbrudt i træværket.

Juli 2001
NHL

Tag er repareret og mønning udskiftet.

Der er store afskalninger på den lerklinede nordgavl – som er kalket over.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

15

2003
NHL.
Vandrenden er fjernet. Stigbord og stenbelægning blev ordnet. Fældning af træer langs bækken blev udført i 2003.

Øverste bindt på taget er nedslidt.

2004 – forår.
NHL.

Møllen står pænt efter at have været kalket og tjæret til Bygningskulturens Dag 14. sept. 2003., hvor der var åbent i møllen.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

16

2006. Februar.
NHL

Nordgavlens lervægge har svært ved at holde.

2006 december
NHL

Regionskommunen har opsat en bænk.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

17

Marts 2010 – efter tøbrud med vinteren megen sne. Der er meget vand i åen, vejen har taget en del skade, men møllen har klaret sig nogenlunde. Taget er dog blevet meget nedslidt og "kæppebart".

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

18

Konklusion – ændringer på det ydre

Opsummering

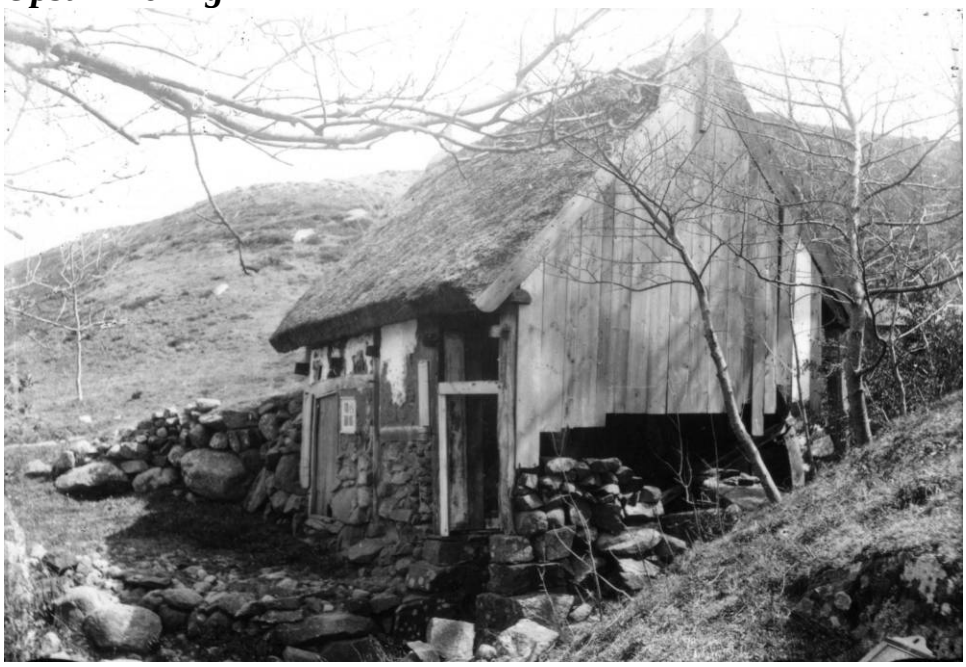

Det ældst kendte foto omkring 1900.

Til sammenligning med de nuværende forhold på nedenstående foto.

Nuværende forhold 2010.03.29
Sket siden 1900:

- *Terrænet foran møllen er hævet.*
- *Fraløbet er lukket.*
- *Dørparti er ændret*
- *Vindue ved dør er ikke isat.*
- *Lille lem / åbning er flyttet*
- *Tavl under lem er ikke i natursten.*
- *Løsholt foran vandhjul er væk.*

Møllens vestfacade er gennem tiden blevet ændret.

- Det væsentlige er det lille vindue, som aldrig ikke isat i 1928. Senere blev den lille åbning flyttet, og døren er blevet ændret til at være udadgående og bredere.
- Terrænet er hævet ca. 30 cm, og fraløbet fra vandhjulet er overlukket.
- Nordgavlen ser ikke ud til at være ændret, men måske har der været et trekantet vindue i spidsgavlen over døren, er blevet fornyet.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

Mølleværket

Den ældste oplysning om møllens indre kendes fra K. Thorsens opmåling i 1928 – nedenfor.

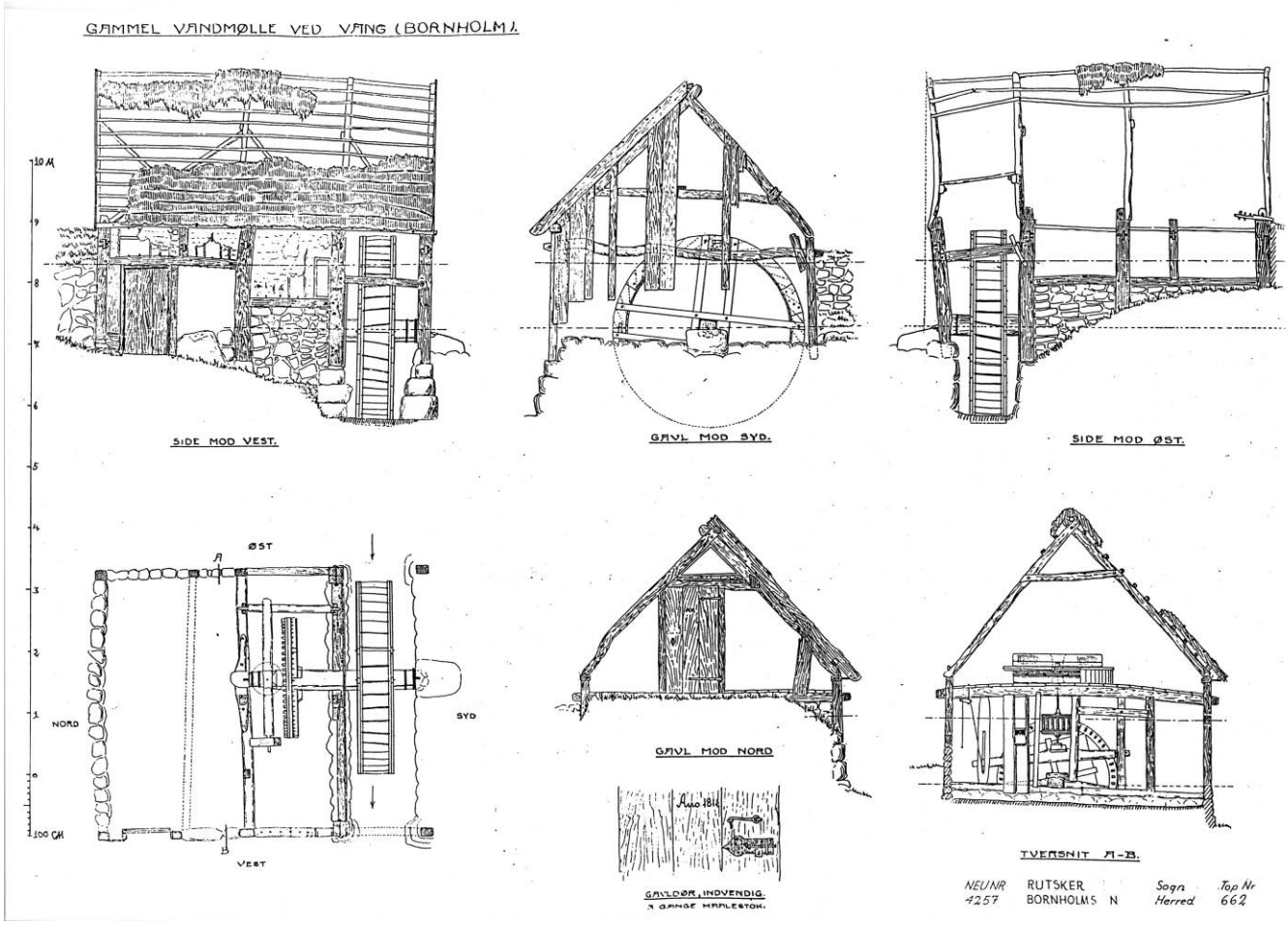

Det er et simpelt mølleværk, som det i de fleste vandmøller af lignede størrelse sikkert har set ud.
Det særlige ved denne mølle er overfaldshjulet, men det indre med gravhjul og gearing til kværne er det sædvanlige. Der kan være forskel i detaljer med hvordan reguleringen med en bro har været opbygget.

Omkring kværnstenene er der tegnet rester af et rund ringkar – det ser ikke helt rigtigt ud, men det væsentlige er, at hvis der har været rester af et ringkar – så har det været rundt, og det efter sigende en ældre form end det ottekantede.

Den opbygning, der laves i 1970, er ikke korrekt – se senere.

Vippearmen til regulering af ”broen” er interessant – har det været sådan?
Der er ingen tvivl om, at de kværnsten, der ligger der i dag, også lå der i 1928 – den ses også på et foto fra 1928.

Kværnstenene er interessante, og skal omtales nærmere i det følgende.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

20

1956, Anders Jespersen. Det første foto, der kendes af møllestenene.

Liggeren er holdt sammen af et jernbånd – tilsyneladende fordi stenen er sammensat af to stykker, eller den er knækket. Løberen er sammensat at to lag. Gulvbrædderne synes nyere – efter den relativt smalle og ensartede bredde. Møllestenene ligger ikke rigtig fast og stabilt.
Til højre anes den tømmerramme, der bruges når løberen skal vendes.

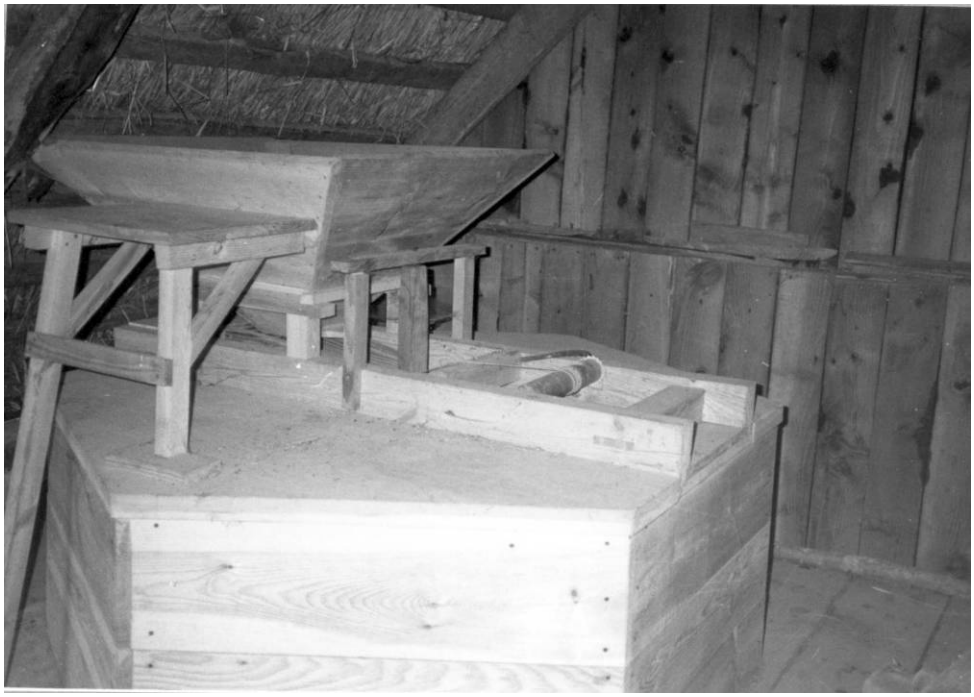

1987,
NHL
Bornholms Museum

Da møllen blev istandsat i 1970 blev denne kværnbesætning opsat. Ringkarret er udført i eet stykke, og står direkte på gulvet – det er forkert. Det skal være i flere dele, og kunne skilles ad, og det skal stå på den ramme, der holder liggeren på plads. Skostige og tragt er for så vidt rigtigt udført – minder om Slusegårds skostige.

Man kan løfte lågene af, men det giver ikke mulighed for at se nærmere på møllestenene. Ringkarret skal nemt kunne skilles ad i tre eller fire dele, for at kunne rense omkring kværnstenene, og det skal kunne fjernes, når liggeren skal løftes ned og vendes for at blive billet.

Det var tømrerfirmaet Edv.Lind-Holm fra Rønne, der udførte arbejdet, men det er ikke sikkert, at folkene har vist, hvordan det skulle udføres – eller der er blevet sparet.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

21

2004
NHL.

Ringkar.

Ved et eftersyn blev ringkarret løftet af, og ligger her med bunden i vejret.
Det er sammentømret som "pynt".

2004.
NHL

Den blotlagte kværn.

Det viste sig, at liggeren er en kraftig sten af "Balkasandsten", sammensat af to stykker, sammenholdt af et jernspændebånd.

Løberen er sammensat af to tynde sten, og ikke en slidt gammel sten med en "påstøbning", som det ofte blev gjort.

Liggeren er blot klodset op på gulvbrædderne med bræddestumper.
Det skal være langt mere solidt udført, og liggeren skal være fastholdt til gulvet med en solid ramme, eller ring af tømmer. Herpå stilles ringkarret, og ovenpå dette skostige og låg.
Der er altså tale om en lidt misvisende sammensætning – og det kan slet ikke bruges i en mølle, der skal fungere.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

22

2004.
NHL
Her ses det, at liggeren er sammensat af to sten. Liggeren er sammensat af to nedslidte kværnsten. På undersiden af den øverste del ses spor af bilning, som er den ældre form for strålebilning
På kanten ses et indhugget kryds – det er et mærke, som skal passe til selglens rette placering – der er indhugget tilsvarende kryds i seglen.

Blikpladen er en nyere "uvedkommende" del.

Et kig ned i liggerens "øje" – der, hvor kornet løber ned fra skoslaget.

"Seglen" – den firarmede smedede jernklo, der bærer og - med sin indhugning i liggeren underside - driver løberen rundt. Der anes en bule midt i seglen – det er her langjernet nedefra bærer seglen og dermed løberen.

Vandmøllerne har "undertræk", dvs. at løberen trækkes nedefra af langjernet, hvorpå stokkedrevet sidder, og har forbindelse til gravhjulet – se foto længere fremme.

I vindmøller trækkes løberen normalt oppefra.

Løberens overside.

De fire huller er sandsynligvis beregnet til fire jerndorne, som forbinder de to dele, løberen består af.

Man kan undre sig over, hvordan man har kunnet vende løberen, uden at de to dele er gået fra hinanden – har den øverste del kunnet løftes af – og lagt på igen – med dornene som "passtykker"??

2004.NHL

Kværnstenen er uden tvivl genbrug fra ældre møller, enten stubmøller eller vandmøller. Det tyder på, at løberens to dele tidligere kan have dannet par, og tykkelsen tyder på, at de har været billet mange gange. Men hvornår er de kommet ind i møllen? Med små hundrede års brug, skulle man tro at liggeren var blevet tyndere – er den kommet ind senere i møllens funktionstid?

Den hvide balkasandsten kommer fra Sydbornholm, syd for Aakirkeby eller Pedersker.
Før Nexø Sandstensbrud blev åbnet i 1754 brugte man balkasandsten til møllesten – det er der både eksempler på, og kilder, der fortæller.

Som nye er stenene tonstunge, og måske fragtet med skib til Nordlandet, hvor de som nævnt kan have ligget andre, nu forsvundne møller.

Det er meget flotte sten, hvoraf de to, der danner løberen, er "monolitter" - dvs. udhugget i et stykke.

Der kendes ikke så store og i hel stand bevarede møllesten af balkasandsten med en sådan alder.
Fra en mølle i Klemensker kendes en - formentlig - nyere løber af balkasandsten – også sammensat af to sten. Den ligger nu ved Melstedmøllen på Melstedgård.

Det er værd at undersøge stenene i Vang vandmølle nøjere, ved at løfte liggeren, så bilningen kan studeres, og hvordan seglen og bosse er sammensat.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

24

Gravhjul og bro

1953. Inden istandsættelsen i 1970. Alle dele er stort set bevaret. Bornholms Museum.

2001. Lejesten – detaljer tyder på at akslen er udskiftet i 1970. Bornholms Museum.

1953. Gravhjul, bro og stokkedrev på langjernet.

2001.Det krumvoksede stykker er bevaret.

Meget i mølleværket er bevaret. Det ser ud, som om akslen er fornyet samtidig med at vandhjulet er fornyet.
Gravhjulet er skævt – det slingrer – derfor er det vanskeligt at køre med møllen.
Det nye vandhjul fra 1970 er udført i trykimprægneret træ, og fejler tilsyneladende ikke noget, bortset fra et par knækkede og manglende blade.

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

25

Ved kommende restaureringer bør disse observationer tages i betragtning.

Det gamle vandhjul fra slutningen af 1800-tallet ved vi ikke så meget om, men der er bevaret et par stykker at de gamle ringe, hvori skovlbladene var istemmet.

Gravhjulet har ”gennemstukket armlag”, som er vanskeligt at rette op. Det er en gammel konstruktionsmåde, som bør bevares. Det blev ligeledes brugt i de ældre stubmøllers hathjul, som det ses i Egeby.

Det er næppe realistisk at istandsætte mølleværket, så der kan males korn på det. Det vil kræve så store udskiftninger, at det vil gå ud over bevaringen af de autentiske dele.

I en særskilt rapport : ***Planer for fremtiden og akutte istandsættelser***, gives der forslag til hvad der videre skal eller kan ske med Vang vandmølle.
I en tredje rapport ***Historien*** gøres rede for møllens historie og naturgrundlaget.

Niels-Holger Larsen
25.3.2010

NIELS-HOLGER LARSEN, ARK.MAA, VIMMELSKAFTET 2, 3700 RØNNE, TLF. 21463977
E-MAIL: NIELSHOLGERLARSEN@GMAIL.COM - WWW.KULTURARVBORNHOLM.DK

26